

Демура М. І.,
к.ю.н., старший викладач кафедри
кримінального процесу
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

НАУКОВА СПАДЩИНА С. А. АЛЬПЕРТА ЩОДО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Дисертаційна робота С. А. Альперта «Потерпілий у радянському кримінальному процесі» вийшла в світ у Харкові в 1951 році. Вона містить чотири глави:

- глава 1 – Потерпілий у справах приватного обвинувачення;
- глава 2 – Потерпілий у справах публічного і приватно-публічного обвинувачення;
- глава 3 – Потерпілий як цивільний позивач у радянському кримінальному процесі;
- глава 4 – Реакційна сутність інститутів, пов'язаних з участю потерпілого в буржуазному кримінальному процесі.

У роботі проаналізовано безліч наукових точок зору, прикладів із правозастосовної практики і наведено досвід зарубіжних країн щодо унормування процесуального статусу потерпілого в кримінальному процесі. Враховуючи обмежений обсяг ресурсів, відсутність електронних баз даних, необхідність ознайомлення з матеріалами кримінальних справ безпосередньо в суді, вбачається, що автор доклав надвеликих зусиль щоб його дисертаційна робота відбулася. Детальне ознайомлення з науковою працею, дозволило констатувати той факт, що окремі з висловлених науковцем пропозицій отримали своє втілення в наукових розробках його наступників, більшість запропонованих висновків залишаються актуальними дотепер і над їхнім розвитком працюють і зараз.

Обсяг дослідження змушує обрати лише декілька аспектів, які і сьогодні, після 70 років з моменту захисту дисертаційної роботи, не втрачають актуальності і потребують нового наукового пошуку.

До питання про примирення потерпілого з обвинуваченим як підстава для закриття провадження

С. А. Альперт зазначає, що однією з важливих особливостей справ приватного обвинувачення є можливість їх закриття у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим. Але можливі випадки, коли обвинувачений не бажає закриття провадження і бажає розгляду справи по суті. Розуміється, що таке право має бути надано обвинуваченому. Звідси висновок: від волевиявлення потерпілого залежить тільки початок справ приватного обвинувачення, завершення ж справи залежить від волі обох сторін. Як наслідок, примирення – це двосторонній акт і потребує згоди двох сторін [1, с. 89].

Наразі ця підстава для закриття провадження має дещо інше законодавче формулювання: кримінальне провадження закривається в разі, якщо потерпілий, а у випадках,

передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Питання примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) перейшли в площину угод у кримінальному провадженні.

Але хотілось би підкреслити висновок, якого дійшов С. А. Альперт у своїй роботі: *від волевиявлення потерпілого залежить тільки початок справ приватного обвинувачення, завершення ж справи залежить від волі обох сторін.*

Чому цей висновок важливий і сьогодні? Підстава, яку закріплено в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, належить до не реабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження. Тобто вона свідчить, що відносно особи зібрано достатньо доказів, які підтверджують вчинення нею кримінального правопорушення, однак через волевиявлення потерпілого подальше провадження виключається. Така особа не має права на відшкодування шкоди, якої було їй завдано у процесі розслідування.

Водночас, можливо, підозрюваний заперечує проти закриття провадження за цією підставою і бажає продовження досудового розслідування задля встановлення реабілітуючих обставин для закриття кримінального провадження? Законодавець не вноормує відповідь на це питання, і прокурор має законні підстави для закриття кримінального провадження незалежно від волевиявлення підозрюваного – відмова потерпілого, його представника від обвинувачення.

Видається, що наразі підставу для закриття провадження за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України сформульовано як односторонній акт, який залежить виключно від волі потерпілого (його представника). На наше переконання, такий законодавчий підхід не забезпечує захисту прав особи, щодо якої здійснюється провадження. Розвиваючи тезу, висловлену С. А. Альпертом, закриття провадження за відмовою від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення має бути двостороннім актом, який потребує згоди двох суб'єктів – потерпілого (його представника) та підозрюваного.

До питання про природу цивільного позову в кримінальному провадженні

Вчений піддає критиці і вважає неправильним твердження науковців, які наголошують на другорядності цивільного позову в кримінальному провадженні. Будь-яку спробу протиставити цивільний позов обвинуваченню в кримінальному процесі має бути визнано грубою помилкою і такою, що суперечить завданням правосуддя. Захист прав і законних інтересів потерпілих є одним із невід'ємних завдань правосуддя, яке не може бути протиставлено іншому завданню – притягненню до відповідальності злочинців. Тому відшкодування майнової шкоди потерпілому шляхом розгляду цивільного позову одночасно з розглядом кримінальної справи має таке саме ж значення, як і правильне вирішення питання про винуватість обвинуваченого у зв'язку з пред'явленням йому обвинувачення у вчиненні злочину [1, с. 179].

Вчений зазначає про переваги спільного розгляду цивільного позову з кримінальною справою:

- економить час та засоби суду;
- сприяє найбільш повному розгляду справи;
- допомагає правильно кваліфікувати злочин та ін. [1, с. 290].

Вбачаються, що ці положення вплинули на подальший розвиток науки кримінального процесу і стали поштовхом до утвердження цивільного позову як самостійної форми відшкодування шкоди в кримінальному процесі. Після захисту дисертаційної роботи С. А. Альпертом у 1951 р., В. Т. Нор у своїй праці вже не вів науковий спір про природу цивільного позову в кримінальному процесі і за КПК 1960 р. сформулював, що способами відшкодування шкоди потерпілому є цивільний позов у кримінальному процесі, відшкодування матеріальних збитків від злочину за ініціативою суду, кримінально-процесуальна реституція, покладення на засудженого кримінально-правового обов'язку відшкодувати матеріальні збитки потерпілому [2, с. 15].

Якщо звернутися до наукових робіт сучасності, украй складно знайти наукові позиції щодо протиставлення цивільного позову як форми відшкодування шкоди іншим завданням кримінального провадження. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є одними з першочергових завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. На наше переконання, реалізація вказаних завдань, поза всяким сумнівом, була б неможливою без створення дієвого кримінального процесуального механізму забезпечення прав потерпілих, у тому числі і права потерпілого на відшкодування шкоди шляхом пред'явлення цивільного позову.

Окрім цього, звернення до сучасних наукових розробок щодо визначення місця цивільного позову в кримінальному провадженні свідчить про те, що сьогодні здійснюється дослідження з *’єданого процесу, тобто поєднання в одному провадженні вирішення питань кримінально-правового і цивільно-правового характеру*. Так, Х. Р. Кахнич доходить висновку, що з’єднаний процес (цивільний позов у кримінальному провадженні) – основний і найбільш ефективний спосіб захисту порушених кримінальним правопорушенням майнових прав потерпілих від злочину осіб. Для його розгляду і вирішення необхідна ініціатива особи, якій заподіяно шкоду, – це й відрізняє його від неპозовних способів. Ще однією суттєвою відмінністю цього способу захисту прав потерпілого є те, що за допомогою цивільного позову можливе відшкодування всіх видів шкоди, передбачених цивільним законодавством, шкоди, яка є ознакою складу кримінального правопорушення – матеріальної шкоди, а також тієї, що лежить поза його межами, проте є прямим наслідком цього злочинного посягання [3, с. 53–54].

Розглядаючи питання про процесуальні переваги одночасного розгляду судом кримінального провадження і цивільного позову, пропонуємо доповнити висунуті С. А. Альпертом тези. Зокрема, окрім наведених у роботі вченого переваг, нами виділяються такі:

- забезпечує швидке відновлення порушених прав потерпілого, оскільки не потребує окремого розгляду позову в порядку цивільного судочинства;
- сприяє недопущенню суперечливих висновків з одних і тих же питань;
- реалізація в кримінальному провадженні здійснюється при активній участі цивільного позивача і відповідача. У свою чергу, це сприяє всебічному дослідженню всіх обставин справи, що стосуються характеру і розміру шкоди, а також правильному вирішенню питання щодо її відшкодування;
- потерпілий у ролі цивільного позивача не несе обов'язку щодо доказування виду і розміру шкоди. Обов'язок встановити такі обставини у кримінальному провадженні покладається на слідчого, прокурора;

– потерпілий, який пред'являє позов про відшкодування матеріальних збитків, завданих унаслідок вчинення кримінального правопорушення, звільняється від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях (п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»).

До питання про предмет цивільного позову

Кримінальне процесуальне законодавство на той час закріплювало в якості предмета цивільного позову тільки матеріальну шкоду. Правозастосовна практика, яка була проаналізована С. А. Альпертом, вирішувала питання про предмет цивільного позову так само. Водночас вчений наполягав на тому, що відшкодування моральної шкоди також може стати предметом цивільного позову [1, с. 184].

У 1951 р. така думка була вкрай прогресивною, і навіть КПК 1960 р. її не втілив. Так, в ст. 28 КПК 1960 р. визначалося, що «особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом із кримінальною справою».

Наразі висловлені С. А. Альпертом ідеї отримали своє законодавче закріплення, і в якості предмета цивільного позову закріплено відшкодування майнової та/або моральної шкоди (ч. 1 ст. 128 КПК).

Список використаних джерел

1. Альперт С. А. Потерпевший в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков : Юрид. ин-т им. Л. М. Кагановича. Харьков : б. и., 1951. 288 с.
2. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве : монография. Киев : Вища шк., 1989. 275 с.
3. Кахнич Х. Р. З'єднаний процес як спосіб захисту прав потерпілого від злочину у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 234 с.

